

Lengyel Zoltán

Vaterland, Muttersprache

Recenzió Walter Benjamin *A belső világ krónikája* című könyvéről

Absztrakt: Walter Benjamin: *A belső világ krónikája. Önéletrajzi írások* címmel jelent meg 2020-ban egy fontos kötet Zsellér Anna válogatásában és fordításában. A recenzióban azt tárgyalom, hogy az életben és a műben milyen helye van ezeknek az írásoknak, illetve milyen viszonyban állnak a benjamini filozófia alapkérdéseivel.

Kulcsszavak: Walter Benjamin, Zsellér Anna, emlékezet, megismerés, ismeretkritika

de hogy magamról is mondjak valamit
ha már így kéretlen okoskodok
találkozásunknak köszönhetem
hogy újra egy kicsit jobban önmagam vagyok
és mikor kifogást keresve és találva sietve távoztam
nem mástól riadtam meg mint ennek a fölismerésnek
az előérzetétől ám ez is pontosításra szorul még
mert nem a fölismerés maga
hanem a visszatérés egy emlékhöz
melyet talán távol akart tartani a tudattalan
eltelt egy kis idő mondjuk egy hét míg letisztult bennem ez
ezért is kezdtem írni most hogy eljussak addig
ameddig minimum el kellett hogy elozzlassam
a félelem okozta átmeneti tévképzetet
nem gondoltam hogy szabadvers lesz
még reggel kezdtem írni a vonaton
csak félbeszakítottak de jobb is így szóval
hogy nem ahhoz az önmagadhoz térsz meg ilyenkor
aki az időben akkor voltál mert nem is ismertem ebben magamra
ez már egy szikárabb jól megalapozott világvégi derűvel
magát a jelenbe vető önmagam
és ez most boldogsággal töltött el
mint mikor egyszerre érsz egy sokszor megtett utazás
és egy újraolvasott könyv végére
de nem ugyanoda jutsz és nem ugyanazt olvasod
az utószó végén pedig a szavak ugyanazok
„boldognak lenni annyi mint rettenet nélkül
ébredni önmagunk tudatára”

Budapest–Szeged Intercity, majd Szeged, Grand Café,
valamikor idén júliusban, a recenzió szerzőjének személyes üzenete

Ez a kötet alattomosan, akadozva, meghatározatlan tárgyától is el-eltérve, önmagát megszakítva csalogatja be fogékony és gyanútlan olvasóját egy szerteágazó, ám korántsem szertelen, hanem végtelenül reflektáló emlékezet labirintusába, vagy pontosabban, ha a tükör képét komolyan vesszük, és azt a gyermekkor felé közelítjük, elvarázsolt kastélyok tükörszobájába, ahol sokszor megcsalhatják tájékozódásunk a torzító, egymást tükröző ragyogó felületek. De ha továbbmegyünk ezzel a képpel, akkor nem úgy van-e inkább, hogy az íróat kell úgy képzelnünk, mint aki ebben a végtelenül tükröződő, reflektáló

útvesztőben bolyong, kiutat nem is remélve? Esetleg megcsalt Vergiliusként vezeti saját magát és olvasóját, pokol és purgatórium után sem remélvén bebocsáttatást Beatrice paradicsomába? Vagy megtalálja Ariadnéja fonalát?

És mindezek a labirintusba, elvarázsolt tükörcsarnokba, pokolba és purgatóriumba vezető utcák, rejtektutak és passázsok sokszor egyirányúak, vissza- és kiút nélkül, egymástól gondosan távol tartva: ahogyan azt kiváló mono-/biográfijában az Eiland–Jennings-szerzőpáros (2014) számos alkalommal hangsúlyozza, Walter Benjamin tudatos és folytonos erőfeszítéseket tett azért, hogy a számára fontos személyes kapcsolatait egyesével izolálja egymástól, és kifejezett bosszúságot jelentett számára, ha e törekvése időnként óhatatlanul kudarcot vallott. Mintha könyvük címe (*Walter Benjamin: A Critical Life*) ebben is megnyilvánulna, találónak bizonyulna a kritika szó etimológiájának megfelelően: Benjamin élete, úgy tűnik, sok tekintetben az akár kanti értelemben vett polgári privátszféra folytonos kritikai szétválasztásának mutatkozik. A személyes kapcsolatok ideális esetben az iróniát sem nélkülöző ismeretkritikában kifejtett monások analogonjai. Ehhez társul a filozófiai programban az ugyancsak felvilágosodásból örökölt formális, dologi tartalmaktól telítetlen tapasztalatfogalomnak, amelyet „a valóság kopár erdejének útjelző térképe” (Benjamin 1980 [1924]: 101) ábrázol, a romantika kritikafogalmából, a goethei mítoszban fogant sarjadásból, valamint a hegeli–husserli fenomenológiából kiinduló átfogó kritikája és egy episztemológiailag átfogóbb, radikális tapasztalatfogalom kidolgozása. Vagy pontosabban annak kiásása az első világháború romjai alól, mely a maga modern, túlságosan is modern dologi tartalmaival tudná megalapozni a már 1918-ban kitűzött, tömörségében revelatív „eljövendő filozófia programját”. E program szerint „a tapasztalat a megismerés egységes és kontinuus sokrétűsége”, illetve „a megismerés rendszeres specifikációja” – megismerést és tapasztalatot minden szubjektum–objektum reláción túl vagy innen helyezve (Benjamin 1980 [1918]: 12 és 20).

Erről a személyes és filozófiai tendenciáról tanúskodik az előttünk lévő kötet két legfontosabb írása, melyek címei azt is elárulják, hogy a szóban forgó labirintus, elvarázsolt kastély, pokol és purgatórium nem más, mint a város. Ezúttal Moszkva és Berlin, de Párizs is ott kísért a háttérben. Ellenpontjukként Ibiza szolgál, ahol a *Berlini krónika* című írás keletkezett 1932-ben, öngyilkos szándékokkal terhelt depresszió, nácik és nácik által elüldözött „turistákkal” körülvéve – a természet fojtogató ölen.

A *Berlini krónika*, melyet Benjamin drága Stefanjának, fiának ajánl, a két említett mű közül a költőileg megkapóbb, inspirálóbb szöveg. Az „önéletrajzi írásnak egyfajta határeseményét” jelenti a moszkvai naplóhoz hasonlóan és attól merőben eltérően, ahogyan azt a kötet szövegeit válogató, fordító és jegyzetelő Zsellér Anna írja utószavában (Zsellér [Benjamin] 2014: 218). Jól fogja meg a műfajbesorolási alapproblémát Weiss János (2021) is az 1749-en megjelent recenziójában: valóban önéletrajzi írások ezek, ahogyan a kötet alcíme állítja? Nem inkább napló és krónika, mint ahogy a két fő szöveg címei mondják magukról? A szerző maga adja meg a kulcsot e kérdés megválaszolásához, ám természetesen nem kell hinni föltétlenül a szerzői műfaj-meghatározásokban sem: „A visszaemlékezések nem mindig alkotnak önéletrajzot, még akkor sem, ha terjedelmesek. És amit itt írok, egész

biztosan nem az, de még csak a berlini évekre nézve sem, amelyekről bennük kizárólagosan szó esik. Mert az önéletrajznak az időhöz van köze, a folyamathoz és ahhoz, ami az élet állandó folyását képezi. Itt azonban bizonyos terekről, pillanatokról és a változékonyról van szó. Hiszen e lapokon még a hónapok és évek is azt az alakot öltik fel, amelyet felidézésük pillanatnyiségében kapnak. E különös alak, nevezzük akár elillanónak, akár öröknek, semmi esetre sem egy az anyagával – az életével –, amelyből készül. S erről még csak nem is annyira a saját életem szerepe árulkodik benne, hanem azoké az embereké, akik Berlinben a legközelebb álltak hozzám – akármikor és akárki volt is az. Az itt megidézett város levegője csak rövid, árnyszerű léttel ajándékozta meg őket” (Benjamin 2020 [1932]: 164).

Senki sem véti el a lényegét, amikor az emlékezetet és a nyelvet állítja az elemzés közép-pontjába. Tapasztalat és megismerés – eljövendő filozófiai sarokkövek ezek a benjamini elgondolásban: a megidézett ifjúkori kezdetektől egészen a *Passagenwerk*, a történelem fogalmáról írt tézisek vagy a második császárság Párizsának koncepciójáig.

A Benjamin-életmű egyik stilisztikai-irodalmi csúcspontjaként értékelt *Berlini gyermekkor a századforduló táján* című íráshoz képest a kiindulópontjául szolgáló *Berlini krónika* jóval nyersebb poétikával, merészebb asszociációkkal dolgozik. Egész egyszerűen izgalmasabb. Kevésbé lekerekített, kevésbé akar bármi, legkevésbé „remekmű” vagy „mestermunka” lenni.

Azért akarok beszélni erről a délutánról, mert ez ismertette fel velem, miféle uralmat gyakorolnak a városok a fantázia felett, és hogy miért az emlékezésben áll bosszút a város, ahol az emberek a lehető legkíméletlenebb módon veszik igénybe egymást, ahol a találkozók és telefonbeszélgetések, az ülésezések és a látogatások, a flört és az életért folytatott harc nem hagynak az egyénnek egyetlen pillanatot sem a szemlélődésre, és a fátyol, amelyet e város szőtt titokban az életünkéből, nem annyira az emberek képét, mint inkább a színterekét mutatja, ahol másokkal vagy önmagunkkal találkozunk (Benjamin 2020 [1932]: 166).

Érezhetően elevenen lüktet ez az írás a mai városlakók számára, számunkra is. A leírás folytatása szerint éppen ücsörög a szerző egy párizsi kávéházban, amikor megfogyan benne a gondolat, hogy megrajzolja „élete grafikus sémáját”. De sajnos a feljegyzés elveszett. „Most azonban, amikor gondolatban újra fel szeretném rajzolni a vázlatát, anélkül hogy egy az egyben visszaadnám azt, inkább beszélek labirintusról. Hogy mi lakik rejtélyes legbelső kamrájában, az Én-e, vagy a Sors, az jelenleg kevésbé foglalkoztat; annál inkább érdekel a belsejébe vezető megannyi bejárat. Ezeket a bejáratokat nevezem ös ismeretségeknek: mindegyikük grafikus szimbóluma egy olyan emberrel való ismeretségemnek, akit nem mások által, hanem szomszédsági viszony, rokonság, iskolai közösség, tévedés, közös utazás révén ismertem meg – ilyen helyzetből nem adódik sok. Ahány ös ismeretség, annyi különböző bejárata van a labirintusnak” (Benjamin 2020 [1932]: 166-167). És a folytatásban egy fontos mondat még: „Így állnak össze alakzattá a város háttere előtt az emberek, akik valaha körülöttem voltak” (Benjamin 2020 [1932]: 167).

A moszkvai naplót író Walter Benjaminget egy kissé képzeljük el talán annak alapján, amit ő maga ír Goethe naplóíró Ottíliaja kapcsán néhány évvel korábban:

...a naplóírásnak mindig veszélye, hogy az emlékezés csiráit a lélekben túl korán födi fel, s gyümölcsök érését megghiúsítja, ám szükségszerűen végzetessé válik ott, ahol kizárólag a lelki élet jut szóhoz benne. És mégis, a bensőségessé tett létezés minden ereje az emlékezésből származik végül (Benjamin 1980 [1924]: 162).

A napló gravitációs pontja egy kitüntetett személyhez fűződő kapcsolat. Ez a személy Asja Lácis. Olvashatjuk úgy ezeket a naplóbejegyzéseket, hogy elképzeljük, mindegyikük elsősorban ennek az olvasónak készült. Hogy aztán a *Moszkva* címet viselő, már 1927-ben Párizsban megszerkesztett, montázsolt és letisztázott városkép gondosan kiirtson minden ilyen utalást a szövegből, mely utóbbiban a szerző állítása szerint arra törekszik, hogy visszaadja „a proletár Moszkva képét, amelyet csak akkor ismerhet meg az ember, ha hó és jég közepette is látta; de mindenekelőtt a munkanapok fiziognómiáját és azt az új ritmust, amely a munkás és az értelmiség életét egyaránt áthatja” (Benjamin 2020 [1927a]: 115). Ez nyíltan megismétlődik a városképben, immár magánéleti kontextus nélkül, lefejtve a konkrét privátszférára tett bármilyen utalhatóságától: „A bolsevizmus eltörölte a magánéletet” (Benjamin 2020 [1927b]: 125). Az erre a tételmondatra következő leírásban azonban nincs semmi értékítélet, egyszerűen az akar lenni, ami: leírás. Minden más értelmezés a szerző föltételezett pszichológiai kondícióiból és a hozzáférhető életrajzi adatokból kiinduló spekuláció.

Az emlékek között kószáló szerző egy ponton egy anakronisztikusan Max Weibert idéző Schiller-textust idéz (Benjamin 2020 [1932]: 164):¹

Polgárt munka ékesít fel,
S áldás rajt a jutalom.

A Fiumei úti Sírkertben, a hős tűzoltóknak állított emlékművön megtaláltam ennek az idézetnek a komplementerét vagy inverzét:

Istennek dicsőség
egymásnak segítség

És még egyszer az emlékezetről, immár csak annak fényében is, hogy napjainkban jelent meg – szintén Zsellér Anna válogatásában, a Bázis Könyvek sorozatban – egy újabb Walter Benjamin-kötet, mely tartalmazza az egyik legtöbbször idézett klasszikus újrafordítását is (a magyar cím is új): *A műalkotás a technikai reprodukció korában*.

...korántsem mindig a túl rövid expozíciós idő hibája, ha az emlékezés fényképlemezén nem jelenik meg semmilyen kép. Talán gyakoribbak azok az esetek, amikor a megszokás derengése fosztja meg éveken keresztül a lemezt a szükséges fénytől, míg egy napon idegen forrásból, mint meggyulladt magnéziumportól, fellobban, és egy pillanatfelvétel képében

1 A kötetben ez Rónay György fordításában kerül közlésre.

azonnal a lemezre varázsolja a teret. Ezeknek a ritka képeknek a középpontjában azonban mindig mi magunk állunk. És nem is annyira rejtélyes ez, mert a hirtelen megvilágítás ilyen pillanatai egyszersmind az önmagunkon-kívül-lét pillanatai is, s miközben az éber, megszokott, a nappalal összeegyeztethető én cselekvőként vagy szenvedőként belekeveredik az eseményekbe, a mélyebb énünk másutt pihen, s úgy éri a sokk, akár a kis halom magnéziumport a gyufa lángja. A legelpusztíthatatlanabb képeket köszönheti emlékezetünk annak az áldozatnak, amelyet legmélyebb énünk hoz az őt ért sokk alatt” (Benjamin 2020 [1932]:188).

Záró megjegyzéseim a válogatást és a fordítást érintik. A hivatalos, alkalomra készült ön-életrajzok mellett – látszólag önkényesen – két levél is bekerült a kötetbe.

Az egyik Gershom (Gerhard) Scholemnek, a másik Julia Radt-Cohnnak címezve. Az előbbi elhelyezése vet föl több kérdést: a két gondolkodó és barát viszályokkal, félreértésekkel, távolodásokkal és közeledésekkel telített hosszú kapcsolata a levelezésük egészében válik talán értelmezhetőbbé. Itt kvázi önéletrajzi adalék szerepköre van a levél magyar nyelvű közlésének – nem vagyok benne biztos, hogy indokoltan, de nem is zavaróan.

Poétikailag indokoltabbnak tartom a Julának szóló levél beválogatását: az Asjával való viszony ellenpontjaként is működik. És mint ismeretes, a *Wahlverwandtschaften*ről szóló eminens tanulmányt is neki ajánlotta a szerző – még más magánéletet érintő körülmények között, akkor még csak Julia Cohnnak.

A kötet fordítása Zsellér Anna minden más munkájához hasonlóan példaértékű, mind a benjamin fordításelmélet, mind a filológiai hűség tükrében. „Nem lett volna olyan súlyos a csalódás, ha nem maga az anyaföld okozza nekem” (Benjamin 2020 [1932]: 188). A *Vaterland*ot bizony anyaföldnek fordítjuk. A *Muttersprache* viszont marad tükör.

Hivatkozott irodalom

- Benjamin, Walter (1980 [1918]): Az eljövendő filozófia programjáról. In *Angelus Novus*. Radnóti Sándor (szerk.). Budapest: Magyar Helikon, 7–23.
- Benjamin, Walter (1980 [1924]): Goethe: „Vonzások és választások”. In *Angelus Novus*. Radnóti Sándor (szerk.). Budapest: Magyar Helikon, 99–190.
- Benjamin, Walter (2020 [1932]): Berlini krónika. In *A belső világ krónikája*. Zsellér Anna (szerk.). Budapest: Kijárat. 144–190.
- Benjamin, Walter (2020 [1927a]): Előzetes megjegyzés a *Moszkva* című városképhez. In *A belső világ krónikája*. Zsellér Anna (szerk.). Budapest: Kijárat. 114–115.
- Benjamin, Walter (2020 [1927b]): Moszkva. In *A belső világ krónikája*. Zsellér Anna (szerk.). Budapest: Kijárat. 116–143.
- Eiland, Howard és Michael W. Jennings (2014): *Walter Benjamin. A Critical Life*. Cambridge, Massachusetts – London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Weiss János (2021): *Napló és krónika (Walter Benjamin: A belső világ krónikája)*. Interneten: <https://1749.hu/fuggo/kritika/naplo-es-kronika-walter-benjamin-a-belső-világ-kronikája.html> (letöltve: 2024. szeptember 15.).

Lengyel Zoltán

Szegedi Tudományegyetem BTK – Irodalomtudományi Doktori Iskola – PhD.